

Adres redactie en
administratie:
Bureau Hoofdraadsman.
Coornherthuis,
Hoofdstr. 84, Driebergen
Telefoon 03438-2878
Redacteur A. Zoetebier
Hoofdraadsman

MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING VOOR MILITAIREN. NR. 8 - AUGUSTUS 1976 - 15e JAARGANG

Abonnementsprijs f 6,— per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen.
Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling.

Vaste medewerkers

Bert van de Kamp
Peter J. Morée
Rien Robijns
Bert Vuijsje
Hans van Wissen

*** Vraagpunten
over geweld**

*** Presidentskandidaat
Jimmy Carter**

*** In het voetspoor van Miles**

*** Het rosse leven
en welzijnswerk**

*** Adriaan Brouwer**

Vraagpunten over geweld

Uit de kring van humanistische raadslieden bij de strijdkrachten is de laatste tijd aangedrongen op een hernieuwd beraad over onze houding tegenover het geweld. Met hun medewerking is de Humanistische Groep Geestelijke Gezondheid daaraan begonnen. Deze groep is een bezinnings- en studiecentrum, dat een schakel vormt tussen de Taakgroep Geestelijke Verzorging en Vorming en het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid. Onderstaande vraagstelling is daartoe ontworpen. Eventuele reacties van lezers zullen aan de groep worden doorgezonden. Het is overigens de vraag of humanisten en in het bijzonder raadslieden allereerst moeten zoeken naar concrete oplossingen voor geweldvraagstukken, of wel hun kracht moeten zoeken in het aansporen tot bezinning op het geweld en ieders persoonlijke standpuntbepaling daarin. T.z.t. hopen wij ook in dit tijdschrift iets over de gevoerde gedachtenwisseling te vermelden.

I.

1. Onder geweld werd altijd verstaan de toepassing van fysieke middelen, die de ander letsel toe kunnen brengen of de *onmiddellijke* dreiging daarmee (pistool op de borst). Vandaar loopt een lijn naar wat wel genoemd wordt *struktureel geweld*: de druk die uitgeoefend kan worden door machtsstrukturen die mensen in hun vrije ontplooiing belemmeren. Dat kan ontaarden in diktatuur en terreur met herhaalde geweldsuitoefening. Ellende en dood, bijvoorbeeld in de Derde Wereld, kunnen er het gevolg van zijn.

Het bezwaar van de uitdrukking *struktureel geweld* is, dat zij suggereert dat daartegen *vanzelfsprekend* fysiek tegengeweld gebruikt mag worden. Dit roept uiteraard weer geweld op en kan licht het strukturele geweld versterken. Het strukturele geweld *kan* ook door geweld vernietigd worden, maar de vraag is of daaruit geen nieuw struktureel geweld moet voortvloeien.

2. Men moet overwegen of de uitdrukking *struktureel geweld* niet beter vervangen kan worden door strukturele *onderdrukking*, eventueel gepaard gaande met repressieve tolerantie, d.w.z. tolerantie op maatschappelijk irrelevante gebieden met handhaving van de maatschappelijk relevante onderdrukking. Is het overigens niet beter hier te spreken van *beperkte*, gelimiteerde tolerantie? De tolerantie is niet repressief, maar de beperking tot irrelevante (?) gebieden (seksualiteit, deviant gedrag, kunst)? Of die gebieden maatschappelijk irrelevant *zijn*, is toch nog de vraag.

3. Geweld moet onderscheiden worden van machtsuitoefening in het algemeen. *Macht* berust op gezag (de erkenning van een bepaalde orde of struktuur), organisatie (het apparaat, de beheersing van invloedrijke posities) en geweld (politie, leger). Het geweld dat de macht ondersteunt is meestal potentieel: zolang de macht in stand blijft, is het vooral de *niet-rechtstreekse* dreiging met geweld die de struktuur in stand houdt. Hoe onwaarschijnlijk het lijkt: men zou kunnen menen dat gezag, en in tweede instantie de struktuur, meer beslissend zijn voor de macht.

Geweld alleen schijnt niet in staat macht blijvend te handhaven. *Geslaagde revoluties* zijn dan ook meestal op zichzelf weinig gewelddadig.

4. Kan geweld *gelegitimeerd* worden? In een humanistisch mensbeeld lijkt weinig plaats voor *zedelijke* erkenning van het geweld op zichzelf (verbondenheid, gelijkheid, vrijheid). Misschien kan het onder bepaalde omstandigheden van *recht* erkend worden als het kleinere kwaad, d.w.z. als een *middel* dat toegepast wordt om groter kwaad te vermijden. Zijn rechtsbeslissingen niet veelal keuzen tussen twee kwaden? (Vergelijk de amputatie van een ziek lichaamsdeel). Zo zou

het verklaarbaar zijn, dat humanisten *verschillende* konkrete standpunten innemen ten aanzien van geweld, omdat zij de verschillende vormen van kwaad verschillend schatten.

Zou dit niet betekenen dat de *grens* van geoorloofdheid van geweld altijd daar ligt, waar nog andere (niet gewelddadige) middelen beschikbaar zijn? Maar ook dat kunnen humanisten verschillend taxeren.

5. Aangezien een rechtsorde dient om geweld te vermijden, zou geweld – *indien* geoorloofd – alleen aanvaardbaar zijn ter bescherming van een rechtsorde, die *per saldo* als waardevol beschouwd wordt.

Maar een rechtsorde is altijd ook een machtsorde. Daarom kan men niet ontkomen aan de vraag of de machtsorde *per saldo* rechtvaardig is en of er eventueel andere middelen zijn om die orde te wijzigen.

Is het niet van belang te onderscheiden tussen zedelijke orde en rechtsorde? Zedelijkheid eist de ander te erkennen „als ons zelve”. Zij kan niet met geweld worden afgedwongen. Recht is een *zekere mate* van gelijkgerechtigheid; hierbij speelt macht steeds een rol en daarbij *kan* geweld een functie hebben.

II.

1. Zijn de mensen van *nature* agressief of niet? Of moeten we aannemen dat zij enerzijds geneigd zijn tot samenwerking, saamhorigheid, behulpzaamheid en bescherming van de ander en anderzijds tot concurrentie, competitie, eigenbaat en destructie.

Willen en kunnen we de (evolutie van de) mens beïnvloeden in de richting van saamhorigheid ten koste van concurrentie en competitie? Laat de menselijke *natuur* dat toe? Kunnen biologen of psychologen hierop een definitief antwoord geven, of moeten we zeggen, dat de mensen in elk geval *kultuurwezens* zijn, waarbij natuur en kultuur onontwarbaar vervlochten zijn?

2. Bij het voorgaande sluit de vraag aan of er ook *voorwaarden* zijn aan te geven voor (on)gewelddadigheid. Wat is de invloed van de prestatiekultuur, van de concurrentie-maatschappij, van de schrijnende ongelijkheid in macht en welvaart? In hoeverre bevordert het huidige organisatorisch-technologisch keurslijf de gewelddadigheid (vervreemding).

Welke *maatschappelijke* veranderingen worden daardoor vereist? Kunnen *psychische* en *geestelijke* factoren de neiging tot gewelddadigheid beïnvloeden? Heeft bevordering van zelfaanvaarding, gerichtheid op de ander, zelfbewustzijn, agogische betekenis? En hoe zit dat met identiteitsbesef, zelfbestemming en zingeving? Welke agogische voorwaarden dienen daarvoor vervuld te zijn? Zijn er ook mogelijkheden om eventuele natuurlijke agressie te *sublimeren*: sport, creativiteit, seksuele bevrediging, ideële wedijver (politiek). Welke functie vervullen

daarbij topsport, geweld en horrorproducties, polarisatie van konfliktstof?

3. Wat is de invloed van het gebruik van geweld? Het roept niet alleen tegengeweld op, waardoor het zichzelf *bestendigt*, maar veroorzaakt ook *gewinning*. Hebben oorlogsgeweld, politieel geweld (*marteling*), geen invloed op het individuele en groepsgeweld in burgeroorlogen, overvallen, kapingen en gijzelingen?

Verandert het geweld ook niet degenen die het gebruiken, zodanig, dat ze niet meer vatbaar zijn voor *menselijke relaties*, terwijl *ideële motieven meer en meer op de achtergrond raken of van karakter veranderen*? Verliest men niet licht uit het oog dat mensen gebruikt worden als *materiaal*; en gaat dat niet vanzelf gelden – niet alleen voor tegenstanders – maar ook voor medestanders? Is het niet mede daarom dat geweld zichzelf *bestendigt*?

4. Zou men niet meer aandacht moeten wijden aan *niet-gewelddadige* manieren van strijden?

Moet men niet allereerst de democratische *hoden* verduidelijken en verbeteren. Hoe verhouden zich politisering, polarisering en konfliktbeheersing?

Wat kan de betekenis zijn van *decentralisatie* en *kleinschaligheid* en in samenhang daarmee van *inspraak*, *medezeggenschap* en *zelfbestuur*?

Welke *vreedzame functies* kunnen *aktiegroepen* vervullen, ook ter voorkoming van geweld? Zou men niet de historische voorbeelden van *geweldloos verzet* en *burgerlijke ongehoorzaamheid* moeten onderzoeken en de psychische,

geestelijke en maatschappelijke voorwaarden van *geweldloze weerbaarheid* (zie ook II 2)? Zou men de huidige vormen daarvan niet meer moeten beklemtonen?

5. Nodig is ook een nieuwe bezinning op de verhouding tussen *doel* en *middelen*. Kan men aan de uitdrukking „Het doel heiligt de middelen” wel een begrijpelijke inhoud geven? Is er een moment aan te wijzen, waarop het middel ophoudt en het doel begint? Is het *doel* niet altijd *middel* voor een volgend doel? Of moet men er van uitgaan dat er een *definitief einddoel* is (b.v. een volstrekt menselijke, rechtvaardige en geweldloze samenleving), tot verwerkelijking waarvan ieder middel gebruikt kan worden, zonder dat het doel daardoor beïnvloed wordt?

Is niet veeleer ieder middel een doel in zichzelf, in zoverre als middel iets van het doel laat zien en verwerkelijkt?

III.

1. We leven in een periode van feitelijke wapenstilstand tussen de grote machtsblokken. Grote oorlogen vinden niet plaats, volgens velen omdat men bang is voor elkaars nukleaire potentieel.

Van dat gezichtspunt uit, is de *nukleaire (over)bewapening* een element van vrede (althans wapenstilstand). Is het een stap vooruit als men die macht vangt door een (enorme) konventionele bewapening? Zo lang men in

machtstermen denkt (en kan dat wel anders?), is de wederzijdse vernietigingskracht een remmende factor.

Dit stelt het probleem aan de orde, hoe de antagonistische machten kunnen worden *geharmoniseerd* (konfliktbeheersing), hetgeen wellicht uitgangspunt kan worden voor een *vredeasmacht* gebaseerd op een internationale rechtsorde.

2. Intussen worden we voortdurend gekonfronteerd met *kleine* oorlogen en burgeroorlogen van verschrikkelijke uitwerking. De vraag is hoe de daaraan ten grondslag liggende konflikten van belangen verminderd kunnen worden. Daarvoor geldt in feite hetgeen eerder over geweld gezegd is. Ook het oorlogsgeweld wordt beheerst door de sociale, psychische en geestelijke factoren, waardoor de mensen beïnvloed worden.

Oorlog is een *gevolg*, geen *oorzaak*.

Wel kan men er naar streven de afschuwelijkste vormen van „klein” geweld uit te bannen. Men zou kunnen onderzoeken welke vormen voor uitbanning in aanmerking komen.

3. Het is opmerkelijk dat behalve belangen (welvaarts)tegenstellingen, ook *ideologische motieven* bij de oorlogsvorbereiding en de feitelijke oorlogsvoering een grote en misschien zelfs een zelfstandige rol spelen. Ideologische heroriëntatie is dan ook een dwingende eis. Welke betekenis hebben *nationalisme*, *vrijheid* en *socialisme* in relatie tot de ideologische strijd? Op welke wijze kunnen ze zodanig worden *gezuiverd* dat ze geen extra geweldsfactor vormen?

Wat zijn daarvoor de sociale, psychische en geestelijke voorwaarden?

4. Geweld is een verschrikkelijke ziekte, symptomen van onze tijd. Het is volstrekt respectabel als iemand daaraan *niet* mee wil doen. Hij verdient morele en geestelijke steun. Maar het is ook mogelijk zich rekenschap te geven van *oorzaken* en *samenhangen* en aldus mee te werken aan een meer vreedzame wereld. Het gaat er vooral om de *voorwaarden* daartoe te onderzoeken en hun verwerkelijking te bevorderen.

Daarnaast moet overwogen worden of *geofysische* en *nukleaire* wapens niet buiten de wet geplaatst moeten worden; niet zozeer omdat ze vernietigender zijn dan konventionele wapens, maar omdat ze tot *onherstelbare schade* voor het nageslacht leiden. Waarschijnlijk geldt hetzelfde voor *chemische* en vooral *biologische* wapens.

Een dergelijke overeenkomst moet inhouden dat partijen zich verbinden deze wapens *niet* als eerste te zullen gebruiken.

5. Is het niet voor alles de *taak van de geestelijke raadsman* om door elementen uit het voorafgaande aan te dragen, de cliënt het besef te geven van het krachtenveld waarin hij leeft en zijn plaats en verantwoordelijkheid daarin? Pas dan lijkt hij voldoende voorbereid om de geweldsvragen op wereldschaal effectief te kunnen benaderen. Trouwens het is de vraag of de invloed van de burger wel verder reikt dan beïnvloeding van het levens- en denkklimaat in zijn *eigen omgeving*. Misschien is de verandering van het eigen sociale en kulturele klimaat de enige weg naar beïnvloeding van de wereldsituatie.

Is het niet de paradox van de geestelijke verzorging in de strijdkrachten, dat hij terwille van de cliënten *kritische samenwerking* in het militaire apparaat heeft aanvaard en tegelijkertijd de cliënten *bewust* moet maken van hun verantwoordelijkheid als persoon binnen een kader dat hun persoonlijke verantwoordelijkheid *te buiten* gaat?

Presidentskandidaat Jimmy Carter

Een brede grijns, een heleboel tanden; een uitgestoken hand. Na ruim een jaar van onvermoeid reclame maken voor zichzelf hebben de Amerikanen hem leren kennen en hebben de Democraten hem vorige maand jubelend tot presidentskandidaat gekozen: Jimmy Carter, 52 jaar. En hij zal straks waarschijnlijk ook nog president worden, omdat de Amerikaanse kiezers – volgens de polls althans – hebben blijkgegeven hem meer te zien zitten dan Ford en Reagan.

Jimmy Carter president? We weten nog niet veel van hem. Een kiesman op de Democratische conventie in juli zei, dat-ie eerst maar eens een biografie over hem ging kopen om wat meer inzicht te krijgen in die man, op wie hij ging stemmen. Hij zegt elke dag tientallen malen te knielen, omdat hij overtuigd Baptist is. Wat hij de rest van de tijd doet moeten we maar afwachten. Zeker is, dat hij zijn handen nooit vuil heeft gemaakt aan de besmeurde politiek van Washington en dat doet het goed bij de kiezers, die er na Watergate tabak van hebben. Carter bazuïnt het overal uit: „De mensen in dit land willen een nieuw gezicht. Ze willen niet iemand, die verbonden is met de lange serie vergissingen in het Witte Huis en in het parlement. De volgende president zal de man zijn, die een teleurgesteld Amerika kan overtuigen dat hij niet van de oude school is, dat de bureaucratie kàn werken, fatsoenlijk kan zijn.” Zulke kreten doen het goed.

Carter heeft het handig gespeeld. Zijn meest geslaagde zet was om zich – armen om elkaar schouders – te laten fotograferen met de vader van de vermoorde negerleider Martin Luther King. King Sr. zei daarbij in een boodschap tot alle negers van de Verenigde Staten, twaalf miljoen stemmen: „Oké, oké, Jimmy Carter is wat mij betreft oké. Ik vertrouw hem. Jullie kunnen hem vertrouwen.” De publiciteitsmachine van Carter zorgde er nauwlettend voor, dat tekst plus foto goed verspreid werden. En ook een andere vooraanstaande negerleider fungeerde als aandrijfkracht van de Carter-stoomwals: Andrew Young uit Georgia, de eerste neger, die in het congres in Washington kwam. Ruim een jaar geleden werden de foto met King en de aanmoedigingen van Young al door Carters adviseurs gepland. Een tactiek, die overigens al in 1972 voor het eerst werd uitgestippeld en die Carter rechtstreeks naar het Witte Huis moest voeren.

Carter had mee, dat hij een zoon van het nieuwe zuiden was, uit een arm gezin kwam. I lat hij in het begin van zijn verkiezingscampagne zo kon wedijveren met die versleten reactionair van het oude zuiden, George Wallace, de voormalige racistische gouverneur van Alabama. Carters ouders waren aardnoot-verbouwers. Op zijn vijfde stuurde zijn vader Jimmy op straat om pinda's te verkopen. Daarna ging hij naar de marine, waar hij een opleiding in de kernfysica kreeg. Tot verbazing van iedereen verliet Jimmy de marine om bij het overlijden van zijn vader de oude boerderij voort te zetten. In die jaren heeft hij via het plaatselijke schoolbestuur, waar hij de rassensintegratie heeft bevorderd, carrière gemaakt in de Democratische partij. In 1966 werd hij in de strijd om het gouverneurschap van Georgia verslagen door een conservatieve democraat. In 1970 begreep Carter dat hij alleen maar een kans maakte, als hij de conservatieven niet te erg van zich vervreemde. Hij werd gouverneur en spoedig erna trok hij voor het eerst nationaal de aandacht, dat de tijd van de rassensdiscriminatie voorbij was. Carter werd het toonbeeld van het nieuwe zuiden. Carter heeft zelf het „pindaboer-effect” tot op het merg uitgebeend. Zich verkopen als peanut-farmer maakte hem tot de gemiddelde Amerikaan. Eenvoudige kom-af, perfect gezin, gelukkig gehuwd, niet steenrijk, maar ook niet onbemiddeld, keurig in het pak. Hij heeft een on-klasseke campagne gevoerd om nu zover te komen. Een van zijn public-relation-mensen

duidt aan: „Het was een kwestie van meer de nadruk leggen op waarden, op brede lijnen, op menselijkheid, op karakter, op instelling dan op zaken.” Dat heeft er dan toe geleid, dat Carter nogal eens beschuldigd werd van vaagheid. Maar het werkte wel. Uit een onderzoek bleek, dat verder zijn aanhangers nauwelijks wisten wat hij wilde. Kenmerkend: evenveel mensen dachten, dat hij voor abortus was als tegen abortus. Dat doet niets af aan het feit, dat hij op de televisie voortreffelijk blijkt over te komen. En de professionele karakterontleders menen, dat van alle kandidaten, die in de presidentsrace waren, Carter de grootste identificatiemogelijkheden bood door zijn afkomst en achtergronden. De politieke ideeën van Carter gaan van het verzet tegen de gedwongen rassensintegratie op de scholen tot een soort werkverschaffing voor werklozen, het instellen van een nationale gezondheidsverzekering en het wegnemen van belastingvoordeeltjes voor de rijken. Hij wil de bureaucratie net zo stroomlijnen als hem dat in Georgia is gelukt.

Over het fenomeen Carter, die man die uit het niets kwam vallen, hebben enkele kenners van de Amerikaanse politiek begin mei tijdens een congres in Leiden interessante dingen gezegd. Het waren oud-gouverneur John Gilligan van Ohio, een progressieve democraat en prof. Mirton Bernstein, vroeger medewerker van senator Wayne Morse. Voor Gilligan is Carter niet zo uit de lucht komen vallen. Zijn vroegere collega uit Georgia is volgens hem al begin 1974

begonnen Democratische partijafdelingen in heel Amerika te bezoeken en daar wervende woorden te spreken. Gilligan: „Daarna heeft Carter als geen ander beseft, dat de televisie het atoomwapen van de politiek is. Hij kent zijn eigen beperkingen en zijn kracht. Hij heeft zijn strategie tijdens de voorverkiezingen tot in de kleinste details voorbereid. Hij is gedisciplineerd en zelfbewust en hij heeft een analytisch verstand. Het feit, dat hij uit de provincie komt is hem verder ten goede gekomen. Ex-astronaut John Glenn, een man die van politiek geen verstand had, werd tot senator gekozen, omdat hij kon aantonen zelfs geen nacht in Washington te hebben geslapen. Hij is een duidelijk alternatief voor de politieke intriganten en scharrelaars in Washington, waar de mensen hun buik van vol hebben. Hij is gewoon het produkt van de diepe crisis, waarin de Verenigde Staten verkeert.” Maar kan zo'n man dan die crisis de baas worden, als het oppervlakkig applaus eenmaal is weggeëbd en hij de grote verantwoordelijkheden van staatsman moet waarmaken?

Prof Mirton Bernstein: „Geen mens heeft zoveel talenten en energie dat hij alle taken kan vervullen, die een Amerikaanse president heeft. Hij heeft aan de andere kant teveel macht en we zijn nog niet begonnen z'n taak te verlichten door het scheppen van nieuwe instituties. Maar nu al blijkt, dat het congres machtiger is geworden. Het eind van het zogenaamde imperiale presidentschap lijkt in zicht.”

Het rosse leven en welzijnswork (slotartikel)

Andere redenering

We kunnen echter een andere, even sluitende ethische redenering opstellen die de zaken in een ander licht stelt. Een tijdlang zijn we opgeschrikt door berichten over moord en chantage in de homoseksuele sfeer; vooral in Amsterdam.

Ook dit is nu weer een typisch uitvloeisel, niet van de homofiele geaardheid van een aantal medeburgers, maar van het door de orthodox-christelijke moraal taboe verklaren van de homofilie.

Homofielen kunnen geen legaal, gerespecteerd huwelijk sluiten. (Oud-minister Udink verklaarde destijds verbijsterd te zijn door de voorstellen van PvdA-zijde om homofiele relaties te legaliseren.)

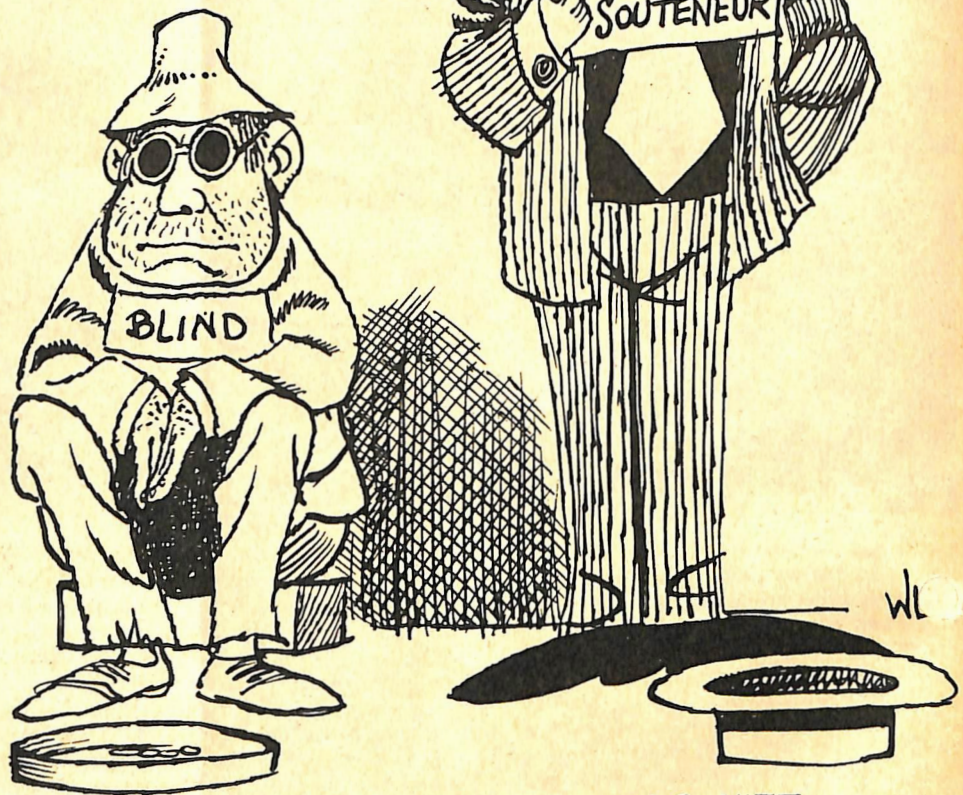
De door discriminatie van de zijde van de overheid bevorderde losse contacten en daarmee ook de nu optredende homoseksuele prostitutie, geven ons een onverwacht argument om – zonder de vrouw te discrimineren – de abolitie welke staatsbemoeienis uitsluiten, uitgezonderd de handhaving van de openbare straatorde – opnieuw te evalueren.

Bezien we de zich prostituerende persoon, vrouw óf man, als iemand die de consument (prostituant) iets voor geld aanbiedt, dan zou men kunnen overwegen dit onder de Warenwet te doen vallen. We herhalen hier onze definitie: prostitutie is het publiekelijk verhuren van zijn/haar lichaam, waarbij geestelijke affectie niet aan de orde. Een huisvrouw wordt immers ook beschermd tegen schadelijke afwasmiddelen, enz. Waarom dan geen verplichte keuring voor vrouwelijke én mannelijke prostitutie(s)? De door suffragettes zo terecht bestreden discriminatie van de vrouw is dan weggenomen. Overigens ben ik vooralsnog geen voorstander van verplichte keuringen.

Officiële sanctie?

Het tweede argument van het abolitionisme tegen reglementering in door de overheid gecontroleerde bordelen geldt des te sterker als het om staatsbordelen zou gaan; de overheid laat zich dan in met ontucht en geeft die ontucht zodoende een min of meer officiële sanctie.

Het is mij n i j ethiek niet gelijk aan de al even subjectieve ethiek van de abolitionist. Ook i k vind prostituanten beklagenswaardig, maar

DE ZICH PROSTITUERENDE MAG NIET
DOOR DERDEN WORDEN GEËXPLOITEERD ...

hetzelfde geldt voor verslaafden aan tabak en alcohol (op officiële recepties – ook van de overheid – overvloedig aanwezig). In de V.S. is men nu zover dat op elk pakje sigaretten de gevaren van het roken vermeld moeten worden; een nuttige reglementering. Maar de overheid heeft niet het recht de persoonlijke vrijheid van de staatsburger te beknotten, óók niet wanneer die burger dingen doet die door anderen worden betreurd.

Het te pas (door artsen, maatschappelijk werkenden, brandweer) en te onpas (statusrijders), deelnemen aan het levensgevaarlijke snelverkeer met z'n duizenden doden per jaar wordt ook gereguleerd door Rijks- en Provinciale Wegen, waarbij het verder maar aan het (on)verstand van het individu wordt overgelaten zich op mooie weekends in de eindeloze files van het gereglementeerde verkeer te storten.

Het derde zedelijke argument: de zich

prostituerende mag niet door derden worden geëxploiteerd, kan juist bij een stelsel van staatsbordelen worden gewaarborgd. En dit aanzienlijk beter dan bij een systeem van gereglementeerde particuliere bordelen, en zelfs véél beter dan bij een abolitionair systeem, waarin de profiteurs welig tieren.

Zakelijke argumenten

En nu de zakelijke argumenten die door de abolitionisten worden aangevoerd. In de eerste daarvan wordt gesteld dat de periodieke keuring een vals gevoel van veiligheid oproept en het prostitutiebezoek zal doen toenemen. Dit argument moet voortdurend worden getoetst op zijn juistheid, die afhankelijk is van vele andere factoren. In de tijd van Josephine Butler viel die juistheid aan te tonen: de reglementering deed het aantal geslachtszieken niet dalen. Mogelijk is dit argument ook nu nog van kracht en dan zal zijn objectieve

waarde moeten worden afgewogen tegen de voordelen van een stelsel van gemeentebordelen (een kwestie die in Rotterdam nog steeds aan de orde is). Het tweede argument nl. dat reglementering via *particuliere commerciële* bordelen de voornaamste voorwaarde is voor het bestaan van handel in vrouwen en kinderen is juist, maar het geldt uiteraard niet voor staatsbordelen.

Laten we nu eens nagaan of de volkenkunde ons wederom aan een redelijke agogiek kan helpen. Zijn er in andere culturen misschien ervaringen met staatsbordelen opgedaan die ons wat kunnen leren? Welnu, Holmblad meldt het volgende over Formosa (Taiwan): „In de hoofdstad zijn een aantal moderne hotels tevens als bordelen ingericht. Hier werken 500 meisjes. Ze worden allen door de regering betaald. De voornaamste reden tot het inrichten van deze bordelen was de ontstellende toename van het aantal geslachtsziekten en de voortdurende stijging

van de criminaliteit. Spoedig na het invoeren van deze regeling trad een verbetering in: het aantal geslachtsziekten nam sterk af en is nog steeds dalende. Ook de criminaliteit verminderde, terwijl de seksuele criminaliteit nagenoeg geheel is verdwenen. De meisjes zijn allemaal in de leeftijd van 18 tot 24 jaar. Voor ze in zo'n huis van plezier gaan werken, krijgen ze een opleiding van drie maanden. Tijdens die opleiding leren ze alles over hygiëne, voorbehoedsmiddelen enz. Twee maal per week worden ze medisch onderzocht. Lopen ze een geslachtsziekte op, dan is de medische behandeling gratis, maar als ze hersteld zijn mogen ze niet terug komen, en worden ze met een bepaalde som geld naar huis gestuurd. Bij het bereiken van de 24-jarige leeftijd is hun taak (loopbaan) onherroepelijk ten einde. Daar de regering een belangrijk deel van de verdiensten van de meisjes opspaart, krijgen ze bij hun afscheid een mooi beginkapitaal voor een net burgerlijk bestaan. De meeste meisjes trouwen.”

Een voorstel ter overweging

(geen panklare oplossing)
De polarisering door het goed bedoelende Wijkorgaan heeft inmiddels geleid tot de oprichting van de Katendrechtse Middenstands Vereniging, waarvan de eerbare statuten de notaris gepasseerd zijn. Deze bij Koninklijk Besluit goed gekeurde vereniging is de tegenhanger geworden van het Wijkcomité en telt naast andere neringdoende middenstanders ook een aantal prostituées. De toerist kan dan nu ook het in de wereld unieke verschijnsel meemaken op een wandeling door Katendrecht een dame achter een rood venster te zien zitten met op dat raam geplakt het lidmaatschapsbewijs waarop: Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit nr. . .

Het blijkt dat in de Nederlandse politieke en godsdienstige verhoudingen een systeem van staatsbordelen voorlopig niet haalbaar is. Van Duitse zijde probeert men nu te komen tot oprichting van commerciële eroscentra in Rotterdam, wat mogelijk gepaard gaat met

DE TOERIST KAN...

strenger optreden van de politie tegen andere vormen van prostitutie. Misschien is het mogelijk dat particuliere sociale en kerkelijke instellingen samen met de Katendrechtse Middenstands Vereniging denken over een systeem van *sociale eroscentra* in Katendrecht met de volgende uitgangspunten:

1. De huidige prostitués en hun vrienden en kamerverhuurders worden werknemer bij deze stichting met een vast inkomen dat niet veel verschilt van wat ieder nu verdient (gemeentelijke garantie?)
 2. Een Stichtingsbestuur uit sociale en kerkelijke instellingen heeft samen met een curatorium van deskundigen de verantwoordelijkheid.
 3. Een vrijwillige controle zoals bij alle gesubsidieerde instellingen vindt regelmatig plaats door gemeentelijke inspecteurs en artsen.
 4. Aan een sociaal eroscentrum wordt een maatschappelijk werkster verbonden en een vormingsfunctionaris. Vrouwen die „uit het leven” willen, worden geholpen in plaats van bedreigd zoals nu soms gebeurt. Bij de Stichting worden in dienst genomen een seksuoloog en/of psycholoog.
 5. De Katendrechtse bevolking heeft zo geen overlast meer omdat prostitués niet hoeven te werven maar een vast goed salaris krijgen. P.S. Sexbioscopen en sexclubs die geen overlast (harde muziek) veroorzaken blijven gewoon doorgaan. Ook rustige vormen van prostitutie zoals op de Amsterdamse wallepjes kunnen ongemoeid blijven.
- Het idee om tot een door het sociaal en

kerkelijk partikulier initiatief te beheren sociaal bordeel te komen, schijnt bij meerdere mensen tegelijk te zijn opgekomen.

Een van hen, op orthodox christelijke gronden een *tegenstander* van een sociaal staatsbordeel, zei me tijdens een of andere receptie dat hij er als (orthodox) Christen tegen is, maar dat meer vrijzinnige en humanistische instellingen immers zelf een stichting ter bescherming van zich prostituerende vrouwen en het openbare zedelijke leven kunnen beginnen. Aldus maakte ik de eerste maal kennis met het idee. later bleken er nog andere met deze ideeën rond te lopen. Hieruit blijkt hoe agogische strategieën sterk gebonden zijn aan de levensbeschouwingen van de samenlevingsopbouwfunctionarissen en andere agogen. Maar laat iedereen die een idee heeft dat lanceren, agoog of niet.

drs. H. T. Sie Dhian Ho
geestelijk raadsman
Humanistisch Verbond

In verband met de leesbaarheid zijn de voor een wetenschappelijke verhandeling gebruikelijke noten en literatuurverwijzingen weggelaten. Maar beweringen moeten controleerbaar blijven, dus wie dat wil kan de oorspronkelijke versie van dit artikel tegen kostprijs bestellen bij „Humanitas”, J. W. Brouwersstraat 16, Amsterdam, door overmaking van f 5,- (inclusief porto) op postgiro 582000 t.n.v. Humanitas Amsterdam, onder vermelding van „Leefbaarheid prostitutiewijk”.

Suggestie voor het vormingswerk

Het behandelde thema heb ik verschillende keren na een korte inleiding in een rollenspel gesitueerd. De aanwezigen werden opgedeeld in Rotterdamse Gemeenteraad Frakties:

1. *Progressieven voor Gemeentebordelen (om groter kwaad te voorkomen).*
2. *Prot. Chr. partijen tegen (in de Bijbel wordt hoererij verboden, de staat mag zijn handen niet vuil maken door bordeexploitatie; antwoord Progres D-66 opbouwwerker: De staat int wel belasting van prostitutie).*
3. *K.V.P. aarzelt, meerderheid tegen?*
4. *V.V.D. sluit zich aan bij confessionelen (tegen de verwachting in).*
5. *Vertegenwoordigers van de nette Katendrechtse: Het Wijkcomité.*
6. *Vertegenwoordigers van het rosse leven.*

De creativiteit in het bedenken van politieke en/of theologische argumenten van de deelnemers tijdens het debat is vaak verbluffend, de hilariteit groot evenals hopelijk de politieke vorming.

H. T. Sie

BOEKEN & BROCHURES

Gewetensbezwaren

In de nota „Wet en geweten” heeft de Vereniging Dienstweigeraars haar bezwaren opgeschreven tegen het wetsvoorstel Gewetensbezwaren Militaire Dienst. In het kort komen de bezwaren hierop neer: de gewetensbezwaren worden op ontoelaatbare manier ingeperkt. Het voorstel zou alle onoverkomelijke en uit het geweten voortvloeiende bezwaren moeten erkennen (zoals voor Jehova's getuigen reeds het geval is). Het aantal tewerkstellingen mag geen invloed uitoefenen op het al dan niet hanteren van een eenvoudige erkenningsprocedure. Te verkrijgen door overmaking van f 1,10 op giro 2627582 van penningm. V.D., Amsterdam.

Tanzania

„Pole Pole” is Swahili voor langzaam aan en de titel van een verslag – door Hein Stufkens – van wat hij noemt „vier weken reizen over de lange weg naar het socialisme in Tanzania”. Een reis van een „rijke” westerling door een van de armste landen van de wereld. (f 3,- op giro 2903622 van het Tanzania Comité, van Dijklaan 5, Bilthoven).

Muziek I

Ter gelegenheid van het 5-jarig bestaan van Muziekkrant Oor is er een boek op de markt gekomen dat „de zaak oor” heet en iets meer dan vijftig interviews bevat. Het biedt een

overzicht van de gezichten die in die periode de muziek gestalte gaven en van de schrijvers die de „dossiers” bijhielden. Onder de gezichten zijn die van Golden Earring, Cuby en Eelco, Han Bennink, Boudewijn de Groot en Jan Akkerman. De enige Nederlandse. (Uitgeverij Keihard en Swingend, prijs f 11,90).

Muziek II

Wie herinnert zich niet de grote protestzangers van enkele jaren geleden? Guthrie, Dylan, Phil Ochs, Joan Baez en Pete Seeger om de meest bekende maar te noemen.

Jerome L. Rodnitsky beschrijft hen en anderen en de periode waarvan zij mede het gezicht bepaalden in: *Minstrels of the Dawn: The Folkprotest Singer as a Cultural Hero*. Het boek verscheen dit voorjaar in Amerika (uitg. Nelson-Hall) en kost \$ 9,95 (± f 40 in Nederland).

Surinaamse gedichten

De vooraanstaande Surinaamse schrijver Edgar Cairo brengt zijn tweede poëziebundel „Obja sa tan a brewa” („Er zal geen einde zijn aan brouwsels van magie”) opnieuw op de markt (nu in gedrukte, „officiële” vorm). Cairo is een zeer gemotiveerde schrijver. Hij wil een bijdrage leveren aan de „Surinaamse identiteit”, onder meer door wat over is van het Sranan Tongo (de belangrijkste taal in Suriname) te inventariseren en het gebruik ervan te stimuleren en uit te breiden. Het resultaat is veelal indrukwekkend, ook voor belangstellende blanke Nederlanders, omdat de vertalingen naast de originelen staan afgedrukt. De bundel kost f 8,50 en is te bestellen bij Edgar Cairo, Postbus 51239, Amsterdam.

MBFR

Als vijfde deeltje van de NIVV-reeks verscheen

„De zogenaamde MBFR” door S. Rozemond (adj. directeur van het Nederl. Inst. voor Vredesvraagstukken).

De schrijver legt in dit boekje (51 blz.) de kern bloot van het Weense overleg, dat in de wandeling MBFR heet, afkorting voor Mutual Balanced Force Reductions. Vrij vertaald: Pondspondsgewijs proberen Oost en West elkaars strijdkrachten in Midden-Europa te kortwieken.

Prijs f 4,-. Te koop in de (goede) boekhandel, of door overmaking van het bedrag op giro nr. 175664 t.n.v. Penningm. NIVV, Den Haag.

Rijn is anders

In het kader van Rijn-appél '76 is in de AO-reeks (no. 1603) het boekje (20 blz.) „Rijn is anders” door Margot Bik (milieubiologe) verschenen. Met informatie over de vervuiling van de Rijn (o.a. fosfaat en zware metalen), met onderzoek hiernaar, de gevolgen en het internationale overleg.

Beknopt en toch volledig, zoals de meeste AO-boekjes. Te bestellen bij de Stichting IVIO, Postbus 37, Lelystad.

Solzjenitsyn

Deel drie van Goelag Archipel van Solzjenitsyn is in het Nederlands verschenen bij de Boekrij in Baarn. Dit boek gaat over dwangarbeid, opstanden in concentratiekampen, de uitroeiing van de Russische boerenstand, ballingschap en „Stalin is er niet meer”. Ook dit deel is weer een schokkend relaas over het huidige Sovjet-Rusland. „De Tsaren zijn nog mild geweest in vergelijking met de barbaarsheid van de leiders van het moderne Rusland”, luidt een van de terloopse opmerkingen van Solzjenitsyn.

De Nederlandse Goelag Archipel III kost f 24,90 en is te verkrijgen in iedere (goede) boekhandel.

In het voetspoor van Miles Davis

Sinds trompettist Miles Davis in 1970 met het dubbelalbum 'Bitches Brew' zijn omzetcijfers in één klap vertienvoudigde (van ruim 40.000 exemplaren per album tot meer dan 400.000!) is de onenigheid binnen het jazzwereldje permanent blijven voortwoeden. Mocht die 'rockjazz' van Miles nog wel jazz heten? Had Davis de avant-garde-jazz definitief verkocht en verraden? Of was zijn nieuwe muziek juist de lang verbeide doorbraak van de jazz naar de jeugd van de jaren zeventig?

Nu de helft van dit decennium gepasseerd is, kunnen we in elk geval vaststellen dat de elektrische klanken van Miles en degenen die in zijn voetspoor soms nog rijker werden dan Davis zelf (Herbie Hancock, John McLaughlin, Chick Corea), een blijvend onderdeel van de Amerikaanse muziek-scene zijn geworden.

Daarom is het misschien zinvol om de subjectieve bezwaren tegen Miles' aanpak even zijde te laten en te proberen een paar lijnen trekken door het zo langzamerhand zeer onoverzichtelijke veld van de rockjazz.

Een goed aanknopingspunt daarvoor is te vinden in het 14-daagse nieuwsblad JazzPress van 12 mei. Jan Rensen pleit daar voor het maken van „een duidelijk onderscheid tussen twee vormen die beide met de term 'rock-jazz' aangeduid worden”. Ten eerste, schrijft hij, heb je de musici met een jazzverleden die popmuziek proberen te maken, „met doorgaans een puur commercieel doel en een verfoeilijk resultaat”. Daarnaast zijn er de musici die „verworvenheden uit de popmuziek (o.a. ritme en het gebruik van elektriciteit) aanwenden om improvisatiemuziek te maken”, zonder „Amerikaanse kitsch, vals sentiment, getrukte geluidseffecten en herschreven top-40 deuntjes”. Oké, laten we deze visie eens toepassen op een reeks recente rockjazz-producties.

'Romantic Warrior' (CBS 81221) is de nieuwste LP van pianist Chick Corea's *Return to Forever* en hijzelf laat er eigenlijk nauwelijks twijfel over bestaan aan welke kant van de scheidslijn hij thuishoort. „We begonnen *Return to Forever* met het idee om goede muziek bij een hele hoop mensen te brengen. En in het ontwikkelingsproces van onze band zijn we veranderd van kunst-om-de-kunst muzikanten in muzikanten die contact willen leggen en communiceren met het publiek.” 'Romantic Warrior' bevat dan ook muziek, die vrijwel geen moment gebruik maakt van de

improvisatie-talenten van bandleiders als bassist Stanley Clarke (in aanleg een geweldige muzikant) en Corea zelf. Elk stuk wordt overwoekerd door het compositorische en elektronische bombast; en voor luisteraars die in muziek vooral de spontane expressie van de ideeën en emoties van de muzikant zoeken, bevat de plaat eigenlijk niets dat het aanhoren waard is.

Weather Report, de band van pianist Joe Zawinul en saxofonist Wayne Shorter, wordt door Rensen nadrukkelijk tot de categorie „improvisatiemuziek” gerekend, en als je hun eerste platen beluistert valt daar weinig tegenin te brengen, LP's als 'Weather Report' (CBS S 64521) uit 1971 en 'I sing the body electric' (CBS S 64943) uit '72 laten een groep horen, die onmiskenbaar via collectieve improvisatie op zoek is naar nieuwe klanken. "We always solo and we never solo," is een rake kwalificatie van Zawinul zelf. (Dat de ijle, etherische richting waarin Shorter en Zawinul het zochten mij nooit zo heeft aangesproken, doet in dit verband minder ter zake.)

Op 'Sweetnighter' (CBS S 65532) uit '73 wordt die lijn doorgetrokken, maar vanaf 'Mysterious traveller' (CBS S 80027) uit '74 wordt geleidelijk een nieuwe aanpak hoorbaar: minder collectieve klankexperimenten, een duidelijker rock- (of funk-) beat, meer individueel solowerk.

Op *Weather Report's* nieuwste LP, 'Black Market' (CBS 81325), resulteert die

ommezwaai in een reeks vertolkingen die qua vorm eigenlijk vrij dicht bij de jazz-traditie liggen: thema/solo-improvisaties/thema, en het geheel onderheid door een spontaan op het gebeuren reagerende ritmesectie.

Daarbij moet worden aangetekend, dat Shorter's saxofoon solo wel jazzy maar niet bijster vindingrijk zijn en dat een thema als *Elegant people* beschamend triviaal klinkt. Kortom, *Weather Report* beoefent weliswaar de „improvisatiemuziek”, maar niet op een niveau waar ik erg van onder de indruk raak. En Miles zelf, valt die in het schema in te passen? Rensen zelf rangschikt Davis zonder aarzelen in de categorie „popmuziek met puur commercieel doel en verfoeilijk resultaat”. Maar luisterend naar het nieuwste Miles-dubbelalbum *Agharta* (CBS 88159) lijkt me dat iets te simpel geredeneerd.

Pianist Horace Silver gaf in een recent *Melody Maker*-interview een volgens mij juistere analyse van wat Miles momenteel doet:

„Ritmisch is hij overgegaan naar de rock. Maar de solo's die hij er overheen speelt zijn honderd procent avant-garde. Als je de ritmische puls die hij gebruikt zou wegnemen, zodat de mensen zich daar niet meer mee konden identificeren en alleen nog maar hoorden wat Miles zelf speelt, dan zouden ze waarschijnlijk hun oren voor hem afsluiten. Het zou veel te *far out* zijn om nog door hen begrepen te kunnen worden.”

Met andere woorden: Miles leidt een rockgroep maar speelt zelf improvisatiemuziek, zodat de nu 50-jarige meester toch weer buiten alle hokjes valt.

Over Sonny Rollins, in de jaren vijftig en zestig een van de allergrootste tenoristen uit de jazz, valt helaas minder leuks te melden. Zijn laatste LP 'Nucleus' (Milestone M-9064) laat onvoorstelbaar vlak saxofoonspel tegen een soms gruwelijk banale achtergrond horen – inderdaad het krampachtige werk van een muzikant met een (groots) jazzverleden die popmuziek probeert te maken. Dat Rollins dit zelf als eerste gevoeld moet hebben, blijkt uit een getuigenis van trompettist Donald Byrd over deze session: „Nadat het ritme apart op de band was gezet en Rollins moest inspelen, verliet hij zeer ontsied de studio en liep hij enkele uren lang met de handen voor het hoofd rond het gebouw . . .”

Wat Rollins werkelijk in zijn mars heeft (of had?), valt te horen op het schitterende dubbelalbum 'More from the Vanguard' (Blue Note BN-LA475-H2) met niet eerder uitgebrachte trio-opnamen uit 1957, afkomstig van dezelfde sessions die eerder de sublieme LP 'A night at the Village Vanguard' opleverden.

Bert Vuijsje

Adriaan Brouwer

Tijdens de tachtigjarige oorlog leefde er in de lage landen een zeer merkwaardig schilder, Adriaan Brouwer genaamd. In hem heeft de gewone man van de straat, de man die niet meetelde, zijn uitbeelders gevonden. In zijn korte leven (1605/6-1638) heeft hij een oeuvre opgebouwd dat in het bijzonder gekenmerkt wordt door de originaliteit van zijn onderwerp en de genialiteit van de uitvoering. Meestal werkte deze begaafde kunstenaar in kroegen en rokersholten en zijn scheppingen tonen het leven als betraapt. Brouwer bezocht deze gelegenheden, omdat hij zich tussen de kaartende, drinkende, rokende en vechtende kwanten thuis voelde. Hij was één der hunnen.

Brandewijn en toeback

Brandewijn en tabak hadden in die dagen hun intrede gedaan. Zij brachten een bedwelming, die de ellende van het misereabe bestaan deden vergeten.

Onvermengde alcohol werd in de zestiende eeuw uitsluitend voor medicinale doeleinden gebruikt. Door produktievergroting kwam sterke drank in de zeventiende eeuw meer en meer in de vrije verkoop, met alle ellendige gevolgen vandien.

Ook het roken was in die tijd een weinig verheffende bezigheid. De scherpe tabak vermengd met hennep en wolfskers was een op opium gelijkend product. Drie of vier maal per dag bedwelmde de rokers zich door middel van een pijp met deze tabak en de beoefenaars van dit „genot” werden aangeduid met de naam „toeback-drinckers”.

De meer dan rampzalige gevolgen van dit „drincken” toont Brouwer in zijn schilderijen op welhaast voelbare wijze. Niemand beter dan hij is er in geslaagd om het verleidelijke van de tabak in zijn achtereenvolgende uitwerkingen te verbeelden. Het nieuwe kruid werd in smerige hollen in papieren servetjes opgediend. Het roken geschiedde in aarden pijpjes, de scherpe nicotine bracht de „drincker” in een staat van verdoving.

Geboren in Oudenaarde

Adriaan Brouwer is omstreeks 1605/6 in Oudenaarde in Vlaanderen geboren. Oudenaarde, een stadje dat ten zuiden van Gent aan de Schelde ligt, was in die dagen bekend om zijn tapijtweverij, waarin Adriaan's vader een zeer schamel stuk brood verdiende als patronenschilder. Wellicht heeft de jonge

Adriaan zijn vader bij dit werk moeten helpen en op deze wijze zich de eerste beginselen der schilderkunst eigen gemaakt.

Volgens overlevering is vader Brouwer in zeer behoeftige omstandigheden gestorven. De erfenis bedroeg meer schulden dan bezittingen. Maar Adriaan had toen al lang Oudenaarde verlaten. Hij vertrok op zestienjarige leeftijd, om er nooit meer terug te keren.

Naderhand en ook nu nog is Oudenaarde bekend om zijn bierbrouwerijen. Het is dan ook geen wonder dat Oudenaarde de naam van zijn grote zoon verbond aan het Oudenaars' gerstenat. Het zijn de Adriaan Brouwer-feesten, die elk jaar in de zomer de markt op een groot biervat doen lijken. „Het Oudenaarse bruine bier dat in grote potten met een „ore” gulpt om de brandende dorst te stillen”, lezen we in een artikel over de Adriaan Brouwer (bier) feesten. In elk geval was Adriaan's gehechtheid aan Oudenaarde niet evenredig aan de belangstelling van de hedendaagse bierbrouwerijen voor zijn persoon.

Zestien jaar oud trok hij de wijde wereld in. Het was de tijd van de opstand tegen Spanje, die in de noordelijke Nederlanden al geleid had tot een onafhankelijke staat, die in korte tijd tot een wereldmacht uitgroeide. Waar was Adriaan's reis heen?

In Antwerpen

In het algemeen wordt aangenomen dat Brouwer omstreeks 1622 in Antwerpen was, waar hij in de leer zou zijn geweest bij Pieter Bruegel de Jonge (1564-1638), die zoals bekend vele schilderijen van zijn beroemde vader naschilderde. Ook voortreffelijk eigen werk heeft de Helse Bruegel, zoals deze Pieter genoemd werd, nagelaten. In Brouwer's eerste stukken spreekt duidelijk de invloed van de oude Bruegel, zodat aangenomen wordt dat Pieter Jr. hem vertelde van zijn vaders opvattingen en techniek. De grote meester van die dagen, Rubens, heeft in het geheel geen invloed gehad op de jonge Brouwer, die tenslotte zijn eigen weg ging.

Naar Amsterdam

Deze eigen weg leidde naar de noordelijke Nederlanden, naar Amsterdam, waar Brouwer in 1625 gesignaleerd wordt. Op welke wijze hij, die over geen financiële middelen beschikte, deze lange weg aflegde, is niet

bekend. Daarom wordt wel aangenomen, dat hij zich in Antwerpen bij een toneelgroep aansloot en met deze naar Holland trok. Steeds vertellen biografen over Brouwer's bijzondere kwaliteiten als zanger, toneelspeler en muzikant, waardoor hij overal ondanks zijn losbandig leven een graag geziene gast was. In de machtige en rijke koopmansstad moet Brouwer zich buitengewoon geamuseerd hebben. Ook zijn schilderijen gingen vlot van de hand, hetgeen geconcludeerd kan worden uit een notarisakte van 23 juli 1626. Hieruit blijkt ook een relatie met de toen 55-jarige Barent van Someren, die niet alleen schilder, graveur en kunsthandelaar was, maar ook eigenaar van de bekende kunstenaarsherberg het Wapen van Frankrijk. Doortrekkende toneelgroepen gaven daar voorstellingen en Brouwer zal zeker vele malen daaraan meegewerkt hebben. Uit die periode stamt ook een verhaal dat de schilder Adriaan Brouwer volledig typeert.

Perende anekdote

Ans moest hij naar een bijeenkomst, waar alleen dames en heren kwamen in prachtige kleren. Van wat linnengoed liet Brouwer een kostuum in elkaar zetten en daarop schilderde hij de mooiste en fijnste tapijtpatronen, die ooit in Oudenaarde gemaakt waren. Adriaan werd bejubeld als een prins. Hij zong enkele liederen met tot slot iets over de ijdele eer en hoe snel die kan verkeren. Felix Timmermans, die een roman schreef over Adriaan Brouwer, legt hem op dat ogenblik de volgende woorden in de mond: „Gisteren bezag men mij niet, nu ben ik bewonderd door de groten en door kleinen. De pluimen maken de vogel. Maar ik zeg u: niet wat wij bezitten is onze eer, doch wat wij zijn. En ziehier hoe ik van

Bij de foto's

1. Zelfportret (Mauritshuis Den Haag)
2. Kaartende en vechtende boeren (Mauritshuis Den Haag)
3. Bitter medicijn (Museum Dijon)
4. Roken en drinken met het mes op tafel (Rijksmuseum Amsterdam)
5. Drinkende en rokende mensen (Boymans Van Beuningen Rotterdam)

prins weer arme zwerver word en toch blijf wat ik ben." Met een natte doek wreef hij het prachtige patroon van bloemen en vogels van zijn kleren. Van prins werd Adriaan de zwerver, die hij altijd was. Of dit verhaal waar is? We weten het niet! 't Zou waar kunnen zijn! Want het geeft vorm aan het beeld dat we onszelf van Adriaan gemaakt hebben.

Bij Frans Hals

In 1627 is Brouwer in Haarlem bij de door hem zo bewonderde Frans Hals. Hier vindt hij zijn artistieke vorming en ontplooiing. Brouwer werd in die dagen wel aangeduid als „Adriaan Brouwer Harlemensis", waaruit geschiedschrijvers weer concludeerden, dat hij in Haarlem geboren zou zijn. Lid is hij van de Rederijkerskamer „Liefde bovenal" waaruit opnieuw zijn grote liefde voor het toneel blijkt.

Even abrupt als Brouwer in zijn jonge jaren uit zijn geboortestad Oudenaarde verdween, verlaat hij de stad aan het Spaarne. Schraapzucht van de echtelieden Hals zou hieraan schuld hebben.

Weer in Antwerpen

Even onverwachts als Brouwer in Amsterdam opdook, zien we hem in 1631 weer in de Scheldestad. Overtuigende gronden voor zijn plotselinge terugkeer naar Antwerpen zijn niet bekend. Heimwee kan het niet zijn. Want hoewel Oudenaarde maar 50 kilometer van Antwerpen af ligt, heeft hij zich er nooit laten zien.

Merkwaardigerwijs wordt Brouwer in 1633 zeven maanden als staatsgevaarlijk in een fort opgesloten. Waarschijnlijk had hij zijn vrijheidsliefde wat al te uitbundig tegenover de

Spanjaarden, die heer en meester waren in de zuidelijke Nederlanden, verdedigd. Joos van Craesbeek (1605-1662), de bakker van het fort en later een bekend schilder, leert hij hier kennen. De vriendschap die hieruit voortvloeit, gold in het bijzonder Craesbeek's charmante vrouw.

Uit verschillende documenten blijkt, dat de grote schilder van die dagen, Rubens, bijzonder op Brouwer gesteld was. Hij heeft hem zelfs in zijn huis willen opnemen, doch zag de onmogelijkheid de onverbeterlijke bohémien duurzaam aan zijn omgeving te binden. In Rubens' nalatenschap bevonden zich zeventien schilderijen uit Brouwer's laatste periode. Ook Rembrandt had acht schilderijen, waaronder toen reeds twee copieën, en een boek met de zo zeer gezochte schetsen.

Tot aan zijn dood in januari 1638 (Brouwer werd slechts 33 jaar) woonde Adriaan bij Rubens' beste kopergraveur Paulus Dupont of Pontius (1603-1658). Hij stierf waarschijnlijk aan de pest. Met vele andere doden werd hij aanvankelijk in één graf begraven. Het dodenboek van de Carmelieten vermeldt op 1 februari 1638: „Schilder Brouwer”. Rubens was zeer onder de indruk van Brouwers dood. Hij heeft ervoor gezorgd dat Brouwer in de crypte van de kerk der Carmelieten een eervolle rustplaats kreeg „niet vanwege zijn deugden” doch „vanwege de roem die hij door middel van zijn werk verworven had”, zeiden de tijdgenoten. Rubens heeft zelfs een ontwerp gemaakt voor een monument, doch

dit idee is door Rubens' dood in 1640 niet verwerkelijk.

Bezeten schilder

In zijn korte leven heeft Adriaan Brouwer naar schatting een driehonderd schilderijen gemaakt, meest kleine stukjes, waarvan zich er op het ogenblik nog 150 in musea over de hele wereld en in particuliere verzamelingen bevinden. In de beroemde Pinacothek van München kunnen negentien van Brouwers meest befaamde werken worden bewonderd. Hier is de schilder in zijn volle glorie aanwezig. Als een bezetene heeft Brouwer gewerkt. Eerst heftig, klaar, duidelijk soms wat karikaturaal. Maar allengs dieper van kleur en met zorgvuldig opgebouwde composities. Soms een dramatisch accent, dat dieper ingrijpt dan de verbeelde werkelijkheid. Zijn laatste Antwerpse periode toont een rijpheid die bij een dertigjarige nauwelijks past. Zijn kunnen verinnerlijkt. Hem wordt de schoonheid van het landschap geopenbaard in de nooit aflatende wisseling der seizoenen en in de kringloop van de dagelijkse uren.

Adriaan Brouwer was een groot schilder. Hij heeft ons op vele wijzen verteld van mensen die enkele eeuwen geleden bedwelming zochten in kroeg en rokershol. Maar hij gaf niet enkel een beeld in vorm en kleur. Achter dat beeld confronteerde hij ons met de tragiek van een uitzichtloos bestaan, waaraan alle menselijkheid ontbrak.

Jan Kooijman

BOEKEN & BROCHURES

TBR

„TBR. . . dat stempel blijft je houden” is een boekje van Dick Batten en Charles Haffmans over ter beschikking stellen van de regering. TBR wordt door de rechter opgelegd aan een delinquent, die niet geheel toerekeningsvatbaar wordt verklaard en gevaar oplevert voor de maatschappij. Er bestaat de laatste tijd veel verzet tegen de terbeschikkingstelling. In bovengenoemd boekje interviews met bewoners van de Van Mesdagkliniek, een ex-ter beschikking gestelde en mensen die beroepshalve nauw bij de TBR betrokken zijn. Te bestellen bij D. Batten, Prinsengracht 385, Amsterdam (prijs f 3,50).

Voedsel I

Bij de Christelijke Plattelands Jongeren Bond is een discussiemap verschenen over de wereldvoedselsituatie. De map, samengesteld door de provinciale werkgroep Utrecht, is een onderdeel van het landelijke project „Landbouw en ontwikkelingssamenwerking”, dat enkele jaren geleden werd gestart. De map heet „met de mond vol tanden” en bevat onder meer de visie van dr. A. Boerma en de resolutie inzake de wereldvoedselsituatie, zoals die werd aangenomen op het voorbereidend symposium van Unctad IV.

Prijs: f 2,- + verz.kosten. De map is te bestellen bij C.P.J., p/a Stationsweg 65 te Ede.

Voedsel II

Het voedselboekje van Actie Strohalm geeft in het kort de belangrijkste informatie uit het veel dikkere en moeilijker boek van Lucas Reijnders „Voedsel in Nederland”. Uitstekend te verteren kost voor mensen, die niet van dikke boeken houden en toch graag willen weten wat er voor rommel in fabrieksbrood zit, in knabbelzoutjes, kunstmatig gekleurd vlees en „aardbeien”-jam. Het voedselboekje kost f 3,-. Bij de wereldwinkels en f 4,75 op giro 355925 van Actie Strohalm, Oudegracht 36, Utrecht.

Angolese gedichten

Ter gelegenheid van het feit dat het Angola Comité 15 jaar bestaat zijn de verzamelde gedichten van Agostinho Neto, de president van de volksrepubliek Angola en van de MPLA, in vertaling uitgegeven onder de titel *Horizon van Bevrijding*.

In Neto's gedichten komen veel aspecten van de strijd tegen het kolonialisme naar voren. Ze geven uiting aan het leed van de onderdrukking, het groeiend verzet en het verlangen naar bevrijding (zie bijgaand gedicht).

De gedichten van Neto hebben zeker bijgedragen aan het proces van bewustwording

en het verzet tegen de koloniale situatie. De bundel telt 88 blz., de prijs bedraagt f 5,-. Giro 600657 t.n.v. Angola Comité, Amsterdam, vermelden: „Horizon van Bevrijding”.

*Westerse beschaving
Stukken blik gespijkerd
aan in de grond geplaatste stokken
vormen het huis
Vodden voltooien
het intieme landschap
De zon die door de kieren naar binnen dringt
wekt de bewoner
Na twaalf uren
slavenarbeid
Stenen breken
stenen versjouden
stenen breken
stenen versjouden
in de zon
in de regen
stenen breken
stenen versjouden
De ouderdom komt vroeg
Een mat in donkere nachten
is voldoende voor hem
om dankbaar
en van honger te sterven.*

Agostinho Neto

Zuidelijk Afrika Congres 1976

Het jaarlijks „Zuidelijk Afrika Congres” zal dit jaar op 15, 16 en 17 oktober in Groningen worden gehouden. Op dit congres zullen investeringen in Zuidelijk Afrika centraal staan omdat ze niet de oorzaak maar wel de actieve bestendigers vormen van de onderdrukking in Zuidelijk Afrika. De titel van het congres is dan ook: „Geen geld voor onderdrukkend geweld”.

Voor verdere inlichtingen:

Wereldwinkel Groningen, Oosterstraat 71, Groningen, tel. 050-132095.